

The Development of Early Sunnite Hadith Criticism the Taqdim of Ibn Abî Hâtim al-Râzî (240/854-327/938)
[İlk dönem Sünnî hadis tenkîdinin gelişimi İbn Ebû Hâtim er-Râzî'nin (240/854-327/938) Takdime'si],
Erik Dickinson, Leiden 2001, 146 sayfa

Sünnî geleneğin cerh ve ta'dîl yöntemine dair Batı'da yapılmış akademik nitelikli çalışmalardan birisi olan eser yazarın doktora tezinin kitaplaştırılmış hâlidir. Brill Yayınevi'nin 'İslâm Tarihi ve Medeniyeti' serisinin otuz sekizinci kitabı olarak yayımlanan Erik Dickinson'a ait *The Development of Early Sunnite Hadith Criticism* bir giriş, altı bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Yazar girişte (s. vii-x), *Muhammedanische Studien* adlı eseriyle, genellikle, Batı'da hadis çalışmalarını başlatan kişi kabul edilen Ignaz Goldziher, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* adlı eserinde Goldziher'in fikirlerini temel aldığı belirtilen Schacht ve hadislerin ortaya çıkışına dair farklı bir yaklaşım sergilediği belirtilen Juynboll'un dile getirdikleri temel iddialara kısaca yer vermektedir. Bu bölümde aksi ispat edilinceye kadar hukukî içerikli her hadisin daha sonraki devirlerin ürünü kabul edilmesi gerektiği hususunda uyarıda bulunduğu hatırlatılarak esasen Schacht'ın tutumunun düşünüldüğü kadar radikal olmadığı ifade edilmektedir (s. vii). Ayrıca farklı materyaller üzerinde çalışan araştırmacıların Schacht ile benzer sonuçlara ulaştıkları dile getirilerek, sadece ilk devir hukuk kaynaklarına istinaden hadislerin menşei üzerinde değerlendirmelerde bulunulması nedeniyle ona yöneltilen eleştirilere de bir nevi göndermede bulunmaktadır. Yazar hadislerin sıhhati konusunda Sünnî bakış açısını özetledikten sonra *Takdime*[*tü'l-ma'rifê li-kitâbi'l-cerh ve't-ta'dîl*] üzerine yaptığı çalışmasıyla eserin hem yazıldığı çevre hem de hadis müdevvinlerinin geliştirdiği genel ilkelerle bağlantısına değinerek sadece İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) ve söz konusu eseri hakkında değil, hadis tenkidi

hakkında da bilgi vermeyi amaçladığını ifade emektedir (s. x). Bu amaca uygun olarak İbn Ebû Hâtim'in yanı sıra hadis tarihinde öne çıkmış pek çok âlim hakkında değerlendirmelerde bulunmuş, tespitlerini *Takdime* ile sınırlı tutmaksızın, muhtelif hadis eseri ile ilgili genelde tasvirî nitelikteki açıklamaları kitabın muhtevasına dahil etmiştir.

“Hadith in the Time of Ibn Abî Hâtim” (İbn Ebû Hâtim döneminde hadis) başlığını taşıyan ilk bölümde devrin genel görünümü, müslümanlar arasındaki iç ihtilâflar hareket noktası yapılarak tasvir edilmiş ve bazı âlimlerin, İslâm'ın ilk asırlarında ortaya çıkan bu ayrılıkların Kur'an ve hadise öncelik verilerek aşılabileceğini düşündükleri ifade edilmiştir. Bu ifadeler kitabın girişinde de aktarılan, hadislerin kaynağının Hz. Peygamber'in hayatında değil, daha sonraki gelişmelerde aranması gerektiği şeklindeki Goldziher'e ait kanaatleri akla getirebileceği gibi, Shcacht'ın hadislerin erken dönem metinlerinde özel bir otoriteye sahip olmadığına dair iddiasını da hatırlatmaktadır. Ulemânın gündeme getirdiği 'Kur'an ve hadisin esas alınması' vurgusuna dair söylenenler ve bu talebin 'uygulanacak bir program' olarak değerlendirilmesi özellikle dikkat çekmektedir.

Yazar İbn Ebû Hâtim dönemini, dönemde mevcut itikadî ve amelî anlayış yanlılarının kaynaklara özellikle de hadislere yaklaşımından hareketle ortaya koyma eğilimindedir. Bu eğilim bağlamında bir yandan Ehl-i hadîs ile Ehl-i re'y arasındaki mücadelelere dikkat çekerken bir yandan da Ehl-i hadîsin kendi içinde gösterdiği farklı yaklaşımlara değinir. 'Uygulanacak program' telakkisini akla getirecek şekilde Ehl-i re'y "kaynaklar karşısında eski yaklaşımı muhafaza eden âlimler" şeklinde tanımlanırken, onların kendi görüşleri ile çelişen hadisleri reddettikleri ve sadece mütevâtir hadisleri kabul ettikleri ifade edilmektedir. Buna karşı Ehl-i hadîsin kendi içinde yorumcular ve münekkitler şeklinde farklı ama zıt olmayan iki gruba ayrıldıklarını ifade eden yazara göre bu iki eğilim de Ehl-i hadîs-Ehl-i re'y ayrımında olduğu gibi kaynaklardaki çelişkilere doğmuş, hadislere yönelimin artışıyla Hz. Peygamber'e atfedilen sözler de artmış ve bu gelişmenin ortaya çıkardığı problemlerin çözümünde Ehl-i hadîs iki farklı yaklaşım sergilemiştir. İbn Ebû Hâtim'in de dahil olduğu münekkitler, hadislerin sıhhatini tayin etmek için genel geçer bir usûlün tespitine yönelmişler, ne var ki, önerilen usûlün objektif olmadığı şeklindeki itirazlarla karşılaşmışlardır. Yazar, İbn Ebû Hâtim'in söz konusu itirazlara karşı münekkitleri savunmak için *Takdime*'yi yazdığını ifade etmektedir (s. 10).

“İbn Abî Hatim al-Râzî: Life and Works” (İbn Ebû Hâtim er-Râzî: Hayatı ve eserleri) adını taşıyan ikinci bölümde (s. 11-40) İbn Ebû Hâtim'in hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Rey'deki siyasî kargaşa ve dinî ihtilâfların âlimler üzerindeki etkisi incelendikten sonra onun eğitimi ve hadis öğrenimi için yaptığı yolculukları hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. İbn Ebû Hâtim'e

atfedilen eserler ve içerikleri hakkında verilen bilgiler ile ikinci bölüm sona ermektedir.

“The Taqdima” başlığını taşıyan üçüncü bölümde yazarın söz konusu eserle ilgili tespitleri İbn Ebû Hâtim’e atfedilen ‘hadis tarihi telakkisi’ bağlamında şekillenmiştir. Yazar’a göre İbn Ebû Hâtim meşruiyetini ilk devir âlimlerinin uygulamalarından alan, nesilden nesile aktarılmış tenkit geleneği telakkisini benimser. Dolayısıyla *Takdime* bu telakkiye en uygun düşen **tabakât** eseri formunda yazılmış ve bir buçuk asırlık zaman diliminde yaşamış on sekiz münekkit-muhaddis dört tabaka halinde hoca-talebe ilişkileri çerçevesinde ele alınmıştır. Yazar söz konusu on sekiz hadis âliminin birer münekkit olduğunu ispatlama çabası içinde gördüğü İbn Ebû Hâtim’in Ali b. Medînî (ö. 234/849) gibi otoritesi herkes tarafından kabul edilen âlimlere daha az yer ayırırken, Mâlik b. Enes gibi tenkit alanında otoritesi ispata muhtaç âlimlere daha fazla yer ayırdığı kanaatindedir. İbn Ebû Hâtim’in haberleri naklederken maksadını daha anlaşılır kılma gayesiyle alt başlıklar kullandığını, zaman zaman birkaç kelimele yorumlarda bulunduğunu veya ihtisar yoluna gittiğini belirten yazar, nakil malzemesinin aktarımında çok titiz davranan İbn Ebû Hâtim’in yorumlarının ikna edici olmaması pahasına haberleri kendi amacına uygun düşecek şekilde değiştirmedeğini de ifade eder. Üçüncü bölüm *Takdime* ile Ali b. Medînî’nin *el-İlel*’inin form ve içerik yönünden bir mukayesesiyle son bulur. Burada yazar *Takdime* ile *el-İlel*’in muhteva ve ele alınan şahıslar itibarıyla büyük ölçüde benzeştiği tespitini dile getirir.

Kitabın dördüncü, beşinci ve altıncı bölümleri *Takdime*’de kullanılan materyalin özelliklerine ayrılmıştır. Dördüncü bölümde (s. 53-56) münekkitlerin lehinde söylenen sözleri içeren nakiller tartışılmakta, özellikle Kûfeliler’in söz konusu münekkitlere zaman zaman danışmalarının da birer delil olarak kullanılmasına dikkat çekilmektedir. Esasen yazar, İbn Ebû Hâtim’in Kûfeliler’e karşı gösterdiği nisbeten ılımlı tutumunu, onun münekkitler lehinde şهادette bulunan her haberi kaydetme amacıyla ilişkilendirmektedir.

İbn Ebû Hâtim’in münekkitler lehine kullandığı bir diğer materyal türünü teşkil eden biyografik nakiller beşinci bölümün (s. 57-79) inceleme konusu yapılmıştır. Yazar bölüme münekkitlerin hayatlarındaki birtakım olayları aktaran söz konusu nakiller hakkında ‘biyografik’ kelimesinin kullanımının doğruluğunu tartışarak başlamaktadır (s. 57). Üzerinde ısrarla durulan husus münekkitlerle ilgili haberlerin tarihen sübûtu ve biyografi yazımı için yeterli olup olmadıkları problemidir (s. 79). Bilhassa nakillerde belli temaların tekrarını haberlerin tarihiliğinin sorgulanması bağlamında ele alan yazar söz konusu materyalin tarih yazımı için son derece sınırlı bir kullanım alanına sahip olduğunu belirterek bölüme son vermektedir.

İbn Ebû Hâtim’in *Takdime*’de ele aldığı âlimlerin birer münekkit olduğunu ispat sadedinde sıraladığı materyallerin üçüncüsünü teşkil eden, söz konusu münekkitlerden râvilerin güvenilirliği ve hadislerin sıhhati konusunda nakledilen değerlendirmeler altıncı bölümde (s. 80-126) incelenmektedir. Yazar daha önceki bölümlerde dile getirdiği, İbn Ebû Hâtim’in nesilden nesile aktarılan ve meşruiyetini de buradan alan bir tenkit geleneği telakkisine sahip olduğuna dair tespitine göndermede bulunarak, ilk devir âlimlerinin râviler hakkındaki değerlendirmelerine sonrakilerine nisbetle daha fazla yer verilmesini de bu telakkiyi ispat etme çabasıyla ilişkilendirir.

Kitabın en hacimli kısmını teşkil eden altıncı bölümün “The General Principles of Hadith Criticism (Hadis Tenkidinin Genel Prensipleri)” adlı alt başlığında yazar birçok teknik konuya değinmiş, özellikle İbn Ebû Hâtim’in hadis tenkidine iki büyük katkısı olarak değerlendirdiği ‘ilk asrın kolektif güvenilirliği dogması’ ve ‘ricâl tenkidi terminolojisinin hiyerarşik düzenlemesi’ üzerinde yoğunlaşmış ve burada özellikle sahâbenin adâletine dair geleneksel iddianın ve cerh ve ta’dil lafızları arasındaki merâtibin ilk defa İbn Ebû Hâtim tarafından dile getirildiğini ileri sürmüştür.

Yazar, mesailerini daha ziyade her hangi bir tabakasından râvi sayısı bire düşmüş isnada teksif ettikleri için hadis usûlcülerinin hadisin sıhhatini tespit etme metotları ve Schacht’ın ‘common link’ teorisi arasında temelde bir benzerlik olduğunu ifade ederek bu bölümü bitirmektedir.

Kitabın kısa bir değerlendirmesini yaptığı sonuç bölümünde ise yazar, hicrî dördüncü asırda İbn Ebû Hâtim’in anladığı şekilde bir tenkit geleneğinin devam edip etmediği hususunun araştırılmaya değer bir konu olduğuna işaret etmekte ve ayrıca, münekkitlerin İslâm dünyasından ihtilâfı kovma gayelerine ulaşmasalar da -ki bu gaye daha önceki bölümlerde ‘uygulanacak bir program’ olarak adlandırılmıştır- İslâm toplumunun çağlar boyu yararlanacağı bir denge unsuru tedarik etmeyi başardıkları kanaatini belirterek kitabına son vermektedir.

Dipnotlarda daha fazla bilginin bulunabileceği referanslara işaret etmesi yönüyle oldukça kullanışlı bir nitelik kazanan kitapta yazar, iki yüz elliyi aşkın kaynağa müracaat etmiş ve son olarak şahıs, yer ve terimlere dair karma bir indekse yer vererek, eserden istifade kolaylığı da sağlanmıştır. Kanaatimizce yazarın eserde vurguladığı en ön önemli husus; İslâm toplumunda zuhur eden kargaşanın, ulemânın ‘gelişim’ fikri doğrultusunda faaliyetlerini şekillendiren temel sâik olduğudur.

Fatma KIZIL

UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nilüfer/BURSA